

զեօք Բրշպօհ Կին և Կառատարիմ են՝ թէ՛ ըստ ձեւոյն և թէ՛ ըստ պարունակութեան՝ այդ երգք կամ վեպք, զորս մեր պատմա-
գիրն ժողովրդական կը կոչէ, և թէ արդարեւ
հայ երգողաց կը պատկանին անոնց մէջ
ամփոփուած այլաբանութիւնքն (*allégories*),
առ որս յաճախ կը յղէ զմեզ խորհնացին,
Երբորդ, թէ արեօք խորհնացին իրօք զոր
աղբիւրներով օգտուած է իւր «Պատմութեան»
վիպական հաստածները շարադրելու համար:
— Որպէս զի հնարաւորութիւն տանք ըն-
թերցողին մօտէն ծանօթանալու այս վիպա-
կան ըսուած թաղաչին հետ, որ և մեր ա-
ռաջիկայ Հետազօտութեանս նիվոն է, ես
իւրաքանչիւր գլխոյն սկիզբը պիտի կարգեմ
ի խորհնացույ առ նոյն գլուխը վերաբերեալ
քննադիրն (ռու թարգմանութեամբ) է և ապա
կ'անցնիմ անոր քննադատութեան:

ԹԵՂԻՄ. Հ. ԿՈՆՏԱՆՍՏԻՆՈՍ Գ.

ՈՒՂԱԳՐՈՒԹԻՒՆ և ԺԻՏԱԿԱՆԻՒՆ, վերայ
ԲԱՌԻՆ, ԵՒ յ ԳՐՈՏՆ ԱՌ ՆԱԽԻՒՍ

Չնչիւ խնդիր մ'է առաջինն, ուղղա-
գրական հարց մի, եւ այս քանի՜ հաստուած-
ներ նուիրեցան անոր Բաշմաշկի մէջ ի զա-
նազան անձանց և Բայց ոչ. թէ ուղղագրա-
կան խնդիրք որպիսի մտադրութեան կարօտ
են մեր օրեր՝ կը զգան այն անձինք՝ որ կը
սիրեն մայրենի լեզուին մաքրութիւնը: Այն-
պիսի տգեղ սխալներ կը գործուին այժմ՝
յաճախ որոշ գրութեամբ, մանաւանդ օտար
անուանց ուղղագրութեան մէջ, եւ նոյն իսկ
ի նշանաւոր բանասիրաց, որ կարելի չէ
յիստատուանել այսպիսի խնդրոց յուզման պէտ-
քը. որոց ընդհանուրին վերայ հոս տեսու-
թիւն մի ընելը նպատակաւս դուրս է:

Միայն մի ժխտական մասնիկս չէ երեք
նորահնար ձեւեր ստացած է, ի՛նչ, ի՛նչ, ի՛նչ,

որք ոչ միայն ի գործածութեան են, այլ
եւ պաշտպանուեցան իսկ — թէ եւ առանց
հաստատութեան — Բաշմաշկի մայիսի եւ
յունիսի պրակաց մէջ, ինչպէս տեսանք ար-
դէն, որոց պատահականեցի նոյն յունիսի մէջ
նախորդ հաստածոյն, խոստովանելով չի
ձեւին պէտքն արդի լեզուի մէջ, եւ ցոյց
տալով չի եւ չ' ձեւոց անպիտանութիւնը:

Յետ այդ պատահականոյս տեսայ ուրիշ
երկու եւս յունիսի եւ սեպտեմբերի մէջ,
գրուած չեւ տեսած իմ տողերը: Ասոնց ա-
ռաջնոյն մէջ տէր Մ. Ս. Գարրիբեշեան հա-
մաձայն չի մերժման մէջ, կը հաստատէր
եւ ինք չ', համարելով զայն ոչ պարզ չ,
այլ չի ձեւի սղուծն, չ'երթար, չ'ուսեր՝
իր չի երթար, չի ուսեր: Բայց իրօք՝

չի ծանրանայ » եւ այլ օրինակները չեն մեկ-
նուիր « չի ի ցաւի, որ չի ի ծանրանայ »: Այս
անգամ կը յաւելոււմ, թէ յարմարագոյն է
մեկնել այն երեւութիւն՝ որով ուսմիկն ք տառը
երբեմն ի կը փոխէ, դիժար, յիստակ, սիպի-
տակ, սիկի (փոխանակ ընդի սրպիտակ, սրկի
ձայնից, զոր տես ի Բազմ. ԵԱ, 529). ըստ
այսմ եւ « չըցաւի, չըծանրանայ » փոխուող
են « չիցաւի, չիծանրանայ », որոց չի յետոյ
զատուելը է: — Ի մասին Մշակի օրինակին՝
« Ձեր յօդուածը չի տպագրուի », համարիտ
եմ Բաշմաշկին հետ՝ զայդ կամ մանաւանդ
« չտպագրուի » ընտրելու մէջ, որ աւելի տրա-
մաբան է քան զանորիշ զերբայն՝ « չի տպա-
գրուի կամ տպագրուի »: Եւ յարմար է չի մասնը-
կան յանձնահա դիմաւոր բայի զօրութիւն է
տրուած: Բայց եւ աւելի տրամաբան կը հա-
մարիմ « չենք լինել կամ լինել » եւ զայլ
նմանիտ: քան յարգելի բանասիրին գործածած
« չենք լինի », յարմար չենք յոգ. ա. դէմ, եւ
չինի՝ եզ. դ. դէմ (զէնք ըստ կազմութեան),
բոլորովին հակառակ են միմեանց. ինչպէս եւ
« չենք տայ, չեն ձևայ » եւ այլն: — Մանսթըռ-
թեանս առաջին մասին աւթիւ ի դէպ է ինչեցը-
նել եւ զայս՝ որ հին լեզուն ընդհակառակն զի
կը փոխէ ք. Կորինթոսը Կորնթոս, Խոսահրա-
շապուէ ըՍտահրաշապուէ, Կիլաս նըշան, սի-
փահ սըպայ, (տես եւ ի Բազմ. անդ): Երկու
տառիցը լծարդութիւնը կը բերէ՝ որ մեր ք զերը
յետեղ. լեզուս թարգմանեմք ի, Mikhithar եւ
այլն, եւ ոչ արմատացած սխալով e, Mekhithar:
2. Այդ պայմանի մէջ եւս չի ձեւի կարեւու-
րութիւնը հաստատուելի անցեալ անգամ, ցոյց
տալով չ' կամ պարզ չ' զոր անպատեհութիւնը,
որայ հակառակը չեմ կարծեր՝ թէ կարելի լինի
պաշտպանել օրինօք:

1. Անցեալ անգամ խօսելով չի ձեւի ծագման
մասին, կ'ըսէի՝ թէ նախնեաց անկ. « չի ցաւի, որ

նորա որ սովոր են ի չ՝, բայից ամէն եղաւ, նակաց մէջ անխտիր կը գործածեն զայն, չ՝ երթաւ, որ չ՝ երթայ, չ՝ երթալ, այսու յայտ ընելով՝ թէ չ՝ ամանցականն է զոր կը զատուի փշկաւ*, — եւ այս է հաւաստին, — առանց գիտելու՝ թէ ինչպէս անձինդ է զրել ակիմայ, տ՛գէտ, նոյնպէս եւ չ՝ երթաւ, չ՝ ոտել:

Միւս պատասխանոյն հեղինակը տէր Գր. Բալասեանց ինձէ փոքր ինչ կը զարտուղի կարծեօք չը ձեւի մասին, (չը ստացաւ, չը զղջաց), ընդունելով՝ որ թէ եւ « աւելի լաւ է » զրել առանց ը տառի եւ միացած, բայց միւսն այլ « ուղիղ կը լինի »: — Սակայն ինչո՞ւ այդպէս. ուղղագրական խնդրոց մէջ ուղիղը կամ սխալ մեր ըսելով կը լինի, թէ համաձայնութեամբ կամ տարաձայնութեամբ բազմագրեան ընդի սովորութեան հետ: Եւ ահա մտածելով այս երկրորդ տեսակիտի, նախնեաց ոչ մի մատենի մէջ չկայ այդ ձեւ, (իսմ չը գտաւ, զի այլ է տաղաչափութեան չը միացածը). եւ ինչո՞ւ վարանիմք զայն իբր սխալ մերծել:

Այդ ձեւն եւ անտրամաբան է. զի ինչպէս նախորդ հատուածին մէջ ըսի, չ՝ ամանցական մասնիկ մը** որ միանալով այլ բառից հետ՝ անոնց մասն կը կազմէ, ինչպէս է տ ի տկար, տգէտ եւ այլն: Արդ չը գրողք ինչո՞ւ չեն զրել նա եւ տրկար, տրգէտ: Եւ քանի որ երկու բաղաձայնի մէջ հնչուած չը չգրելը սովորական է մեր լեզուի համար, ինչո՞ւ չով ամանցուած բառերը ծանրաբեռնել այնու, չըսկիւլ, չըսիւրել, կամ մեծագոյն սխալով գրել չը սիւրել, չը սկիւլ, որ այնպէս է՝ որպէս թէ գրելինք չը կամութիւն, չը քահանայ, կամ տով ա՛մանցները տը կար, տը գէտ: — Եւ խօս

սելով նոյն ինքն Բալասեանին* համոզմամբ, եթէ գէթ « աւելի լաւ է » զրել առանց չի, ինչո՞ւ նա գետ կը գրէ « չը կորցրած, չը գործածել » եւ այլն, մինչ արդէն ազգի մեծ մասն աղոր հակառակ կը վարի:

* *

Տէր Բալասեանցն իւր հատուածին մէջ կը մերձենայ միանգամայն ուրիշ քանի մի ուղղագրական խնդրոց, անոնց մէջ ցոյց աւելով մի հակամիտութիւն կտրասելու համար, ոտնելու բառերը, Ջոր օրինակ՝ կ'ընտրէ նա եւ կը պաշտպանէ վրա քան վերայ. եւ յայտն ազովելի է, կ'ըսէ, մեր ուսումնայերիս միակ առաջապիմական ազատամիտ Աշակ լրագրի ուղղագրութիւնը »:

Ազատամտութիւն օրինաց չաւղի մէջ՝ այդ ազովելի է. բայց արտաքոյ օրինաց՝ պարտաւոր

* Եւ տեսնէ նա թէ ինչպէս կը հոլովեմ իւր մականունը, եմի՝ եւ ոչ եւանցի: Յանգս եւանց՝ յոգ. սեռ. է եւանցի, զորս նախնիք անխտիր կը գործածեն ի ա. Գիրս: Արդ եթէ գրէի Բալասեանցի, յոգ. սեռական վերայ պիտի բարդէի եղ. սեռական մ'այլ, եւանց-ի. մի անհնթեթէ ձեւ՝ զոր վրէջ չեն խղճեր գործածել: Առտի եւ հոլովելու ժամանակ (եթէ չընեմ Գորիգորի Բալասեանց կամ նոյնը յետ եւ յառաջ), կ'ընտրեմ եղ. սեռ. գործածել մականունը. եւ զայն եւս՝ ձեռն եւ ոչ եւանցի, զի թէ հին լեզուէ ի սեռ. (մա՛միկնենի) եւ թէ նորն (գրիգորենց) երկայնը եւս կը համառոտեն ե. նորը միշտ աւելի համառոտը կը սիրէ: Իսկ եւանցութիւնը կը գործածեմ առանց անուան, պատշաճ կը կարծեմ եւ մի իմարոյ յոգ՝ Ե կամ ը, զոր օրինակ՝ Բալասեանցն, ուր Ե կը նշանակէ նոյն տոհմին մի անդամը՝ Գրիգորը. եւ առանց այդ յօդին՝ Բալասեանց, որ է Բալասեանցներու, տոհմայնաց մարդկութիւնը կը ցուցնէ՝ եւ ոչ անհատ մի: Նոյնպէս եւ եղականի մէջ՝ գրել « Աշակեանը կ'ըսէ », որ կը հասկացուի այդ ազգաւոր մէջ մի ոմն որ ծանօթ է բազմաց, կամ որոյ վերայ կը խօսեմ եւ կամ այլք. իսկ առանց յօդին պիտի իմացուէր որ եւ անձն ի նոյն տոհմէ կամ լաւ եւս՝ ոչ ոք: Բայց յօդն աւելորդ է՝ երբ կը գրեմք անձինն անունը. « Պետր. Աշակեան կ'ըսէ » եւ ոչ ...եւանց կամ ...եւանցը: — Այս տեսութիւնն ըրի ցուցնելու համար՝ թէ կանոնաւոր հայերէն գրելու համար որչափ նրբին դիտողութիւնք են հարկաւոր, եւ մեք ինչպէս անփոյթ կը վարուեմք:

* Նմանութեամբ կ'մասնկան ի կ'երթամ, կ'աւելմ, ըստ սման եւ կ'տեսնեմ, կ'խօսեմ. ուր կ' = կը = կոս բուրդովն տարբեր բան է քան չ. զատ բառ՝ եւ ոչ մասն ալլայ:

** Եւ ոչ թէ մակբայ նման ոչի, զի առ եւ զատ բառ է, իսկ չ՝ միակ բաղաձայն տառը չէ կարելի զատ բառ համարել եւ առանձին դասութիւն չունի՝ եթէ ոչ միայն ալփբաբեան մէջ:

ւելի Ե խօսելով « վերայ » բառին եւ տառի մասին , հակասական թուի պահել զայն նոյն բառի արմատին մէջ՝ վեր, եւ փոխել յածանց-ման՝ վերայ, կամ սղել. ապա թէ ոչ վերն այլ ըսէք վեր, ինչպէս կը հնչէ տարոնեցին եւ այլք, որպէս եւ մեր, ձեր՝ մեր, ձեր։ Ապա թէ չէք ուզեր այդպիսի աղաւաղմունք, եւ մեր արդի գրաւոր լեզուն ռասկերներն աղծաւ տունները թօթափելու հետ եւ, ինչո՞ւ կը ջանաք վրա հաստատել, սղելով մի տառ (ն), զոր հին լեզուն անգամ իւր բիւր գարձաւածներով հանդերձ զիւրաւ չէր կարող սղել ։

Գալով չ գրոյն , մեծադոյն եւս հակասու-թիւն է յապաւել զայն վերայ բառին ծայ-րէն, եւ պահել չկայ, պաշտօնեայ, երեկոյ, յետոյ եւ այլոց ծայրը, ուր նոյնպէս անձայն է յ. ինչո՞ւ այդպի թշնամութիւն եւ չար-չարանք միայն մի բառի զլիւոյն Ե փոխէ ա-ռաջարկուի յապաւել յ եւ յայլոց Ե Յայտնի է թէ Պառնոց աղոր չկայ ա եւ ո վերջապա-ծաւ, բայց ի վերանուանց, բայց հրա-մայականէն եւ ա յանգամ օտար անուանց ։ Արդ օր հեղինակութիւն կրնայ ջնջել այդ զիրը բիւրասոր բառից, հոյովոց եւ բայից ծայրէն, աւր ժամանակաւ կը հնչուէր, (տես ի Բաժ. ԵԲ, 466), եւ այժմ վեո կը հնչուի օրերէ, տներէ ի գաւառս, եւ տա մեզ իսկ նայ, քայ, վայ ։ Իսոյ բառից ծայրը, եւ այլ շա-տից՝ երբ յաջորդէ ձայնաւորով սկսած բառ ։ — Խօսուելի է զարձեալ յառաջադիմութիւն եւ յաջորդակ գրել առանց չ գրոյն. մեր տաճ-կահայքս այդ տեղ կը հնչեմք յ, ուրեմն մեզ համար հարկաւոր է անոր պոթութիւնը ։ Մի տառ՝ որ ի սկզբանէ այդ բառից մասն է եղած՝ չկարողալն յայտնի է թէ անձեղ է. Բալաստեանցն իւր գաւառակիցքն ինչո՞ւ յար-գորէ ուղղել զայն, այլ կրկնել սխալը՝ նա եւ չգրելով յ ։

Կ'առաջարկէ գրել սրա, դրա, նրա, եւ ոչ սորա, եւ այլն ։ Համաձայն չեմ եւ աղոր-կէսն առաջին կերպիւ կը հնչէ այդ բառեր՝ որ նորահնար եւ աղաւաղն է, եւ կէսն երկրորդ՝ ձեւով՝ որ հարազատն է եւ ուղիղ ։ Եւ կարծեմ՝ ողջմտութիւնը կը պահանջէ՝ որ սխալը քործածողք ուղղին հետեւին, եւ ոչ

անոր հակառակը ։ Բալաստեանցը թող գրէ նա եւ սցա, ցցա, նցա, եւ ոչ սոցա, եւ այլն. ի՞նչ հիմամբ ջնջել ո եղականէն, եւ պահել յոցնականի մէջ. կամ ի՞նչ համ եւ օրէնք կայ բառին արմատը տեղ մի խանգարելու եւ տեղ մի ողջ պահելու մէջ ։ Որովհետեւ ծեքեալ բառից « նշանակութիւնը նոյն է մնում », պէտք է լեզուին կանոնաւոր կազ-մութիւնը վեր ի վայր ընել. ուղղաւոր եւ զրազէտ մարդէ սպասելի էր աղոր հակառա-կը լսել ։

Ու, ւ, վ տառից ուղղագրութեան մասին կը ջանամ ուրիշ հաստատով մի հեքել Ղ. Աղայանի եւ այլոց ոմանց սեւեռեալ հա-մոզմունքը ։ Իսկ առ այժմ բաւական կը հա-մարիմ յիշեցնել Բալաստեանի՝ թէ հայ բնիկ ուղղագրութեան հակառակ եւ սխալ է վ բե-րել յետ բաղաձայն կամ ձայնաւոր տառի (բայց ի ո գրէն), ինչպէս « գտնովում, ա, զտովում է », ի բայց առեալ բարդին՝ տն-վեհեր, երիւվար եւ այլն ։ Սխալ է եւ ա յետ բաղաձայնի, զոր օրինակ՝ նւէր, թա-կան, բայց ի հոլովոց՝ յոր ուղղականի ի գիրն ա կը փոխուի. որդի, եկեղեցի, որսւոյ, եկեղեցոյ ։ Այլ հարազատն եւ արամաբանն է իւր աշակերտին գրածը եւ հնչածը՝ նռւէր, որոյ վերայ կը յաւելում թռւական, զրա-նռւում է, եւ այլն ։

* *

Որովհետեւ խօսեցանք չ գրին վերայ, հոս տեղն է պատասխանելու եւ յարգելի Գալ-Տէրմկրտեանի մի զիտողութեան նոյն տա-ռին առ նախնին գործածութեան մասին, զոր ըրաւ անցեալ տարի Աւետիս ամսագրի մէջ (1896, յէջ 432-4) ։

ԺԲ դարու վերջերը գրուած երկու ճա-ւերնարաց մէջ յիշմիածին տեսեր է՝ որ կը պակասի յ տառն ի յանգս բառից (եւ բարդից մէջ, զոր օրս արքայութիւն, հրամանեցին) ։ Բայց ի եղ. հրամայականէն, ուր կը գործա-ծուի հակառակ արդի սովորութեան* ։ Նա

* Նոյնպէս չկայ՝ կ'ըսէ՝ եւ է գերն՝ « Հաա

այսու վնասած համարեցաւ յիշեալ տառին հին ուղղագրութեան խնդիրը, « համբակ » կոչելով զանոնք՝ որ « նախնեաց ուղղագրութիւն » կը հաշուին ց տառին գործածութիւնն յիշեալ հասկումանաց մէջ ։ Եւ կը յաւելու. « Հին ընտիր ձեռագրերից շատերն են ինձ յայտնի այսպիսի որոշ եւ կանոնաւոր ուղղագրութեամբ » ։

Ես չգիտեմ՝ թէ այդ հին գրադիրքն ինչպիսի բաներ են. բայց լաւ գիտեմ՝ թէ իշխմանին մատենադարանէն դուրս եւս կան եւ շատ կան « հին ընտիր ձեռագրեր » որք ինձ են յայտնի, եւ ադոնք չեն երաշխաւորեր բնաւ Տէրմկրտչեանին հին ընտիրներու ընծայուած յարգանաց արժանաւորութիւնը ։ Խնդիրը իւր ճառընարաց վերայ ամփոփեմք ։ Այսինքն գրուած են ժիւ դարուն՝ յորում սոսկօրական էր ց տառին գրութիւնն, ինչպէս կը անհնամբ նոյն ժամանակի ընդհանուր գրչապահաց մէջ ։ Արդ յիշեալ ճառընարաց մէջ նոյն տառի պակասն եւ անսովոր գործածութիւնը պատու է կամ կարծեցեալ հին հաւաքառաւ ուղղագրութեան հետեւողութեան ։ Եւ կամ գնոյնս գրչագրողաց տգիտութեան ։ Չայս պիտի ջանամ ասուցել ինձ ծանօթ « հին ընտիր » շոյափելի գրչապահաց հետաւորութեամբ ։

Ժամանակաւ նորագունէն ի հնազոյնը երթալով, կը ճանաչեմ մեր մատենադարանէն նախ լամբրոնացոյն համար գրուած աւետարանն յամին 1193, յորում ց գործածուած է այնպէս՝ ինչպէս այժմ ։ — Ս. Բարսղի ճառք՝ յամին 1172, ճիշդ նոյնպէս ։ — Մեկն. թղթ. Պաւլ. գրեալ յամին 999, ունի սրբոյ, որդւոյ, Աշոտոյ եւ այլն՝ նոյնպէս ։ — Արծրունի Մլքէ թագաւոյն համար գրուած աւետար. յամին 902, արքայ, տայ, որդւոյ, երեկոյ եւ այլն ։ — Լազարեան ձեմար. աւետար. 887ին, որոյ յիշատակարանի մի նմանահան էլին իս, Յարութ. Հայոց գրին մէջ՝ ունի Գեորգայ, Մմբատայ բաւգրատունայ ։ — Եղիշէի պտմ. խորհրդաւ

ծառքանցս մէջ գործածած ճառոցի թերթը՝ գրուած ոչ յայս կոյս քան Ը վար (161 Կ ծան.), որոյ ընթերցուածոց մէջ ց նիւթապէտ օրինակուած է քան զայն ճնազունէ (177), եւ է միշտ բաւ այժմուս՝ ի վերայ, գործոյ, եւ այլն ։ — Արձանագիր Ներսէհ պապակի կամար. ի հին թաւին՝ ի վերջ է դարու (ի տեղգր. Այրարատայ. 138), որ ունի Շիւրակայ, սրբոյ, Շուշանայ ամուսնոյ իմոյ ։ Հրահատայ որդւոյ մերոյ ։ — Արձանագիր շինութեան եկեղ. Մրենոյ ի սկիզբն նոյն դարու (տեղ. Այր. 144), յորում կայ Շիւրակայ, Մրենոյ ։ — Եւ ամենահին յիշատակարանը կառուցման եկեղ. Տեկորոյ՝ գործին ի է վար կը հասցնեն (տեղ. Շիր. 132), յորում կը կարդամք՝ ուրանայ, Մանանայ ։ Տեկորոյ, սրբոյ* ։ Թող ուրիշ շատ գրչագիրքը եւ յիշատակարանքը ։

Այժմ Տէրմկրտչեանը թող գտնէ յիշեոց (մանաւանդ վերջնոց) չափ հին եւ նշանաւոր կամ հմուտ անձանց գրութիւններ իւր զնով, եւ յայնժամ ապահովապէս կրնայ համոզել վարձապետի ձայնին անաստաւ « համբակ » ներս ։ Ե թէ՛ կ'ուզէ՛ կ'օգնեմք եւս իրեն. գոր օրինակ՝ մեր տնիքը յամին 1007 գրուած աւետարան մի, որ ունի ռատանա եւ սաւառնայ, ի վերա եւ ի վերայ, Եսայեա եւ Եսայայ, արքայի եւ արքայ, զայ եւ տաւ, գնայ եւ ռատ, արքաութիւն եւ արքայու, թիւն, քո եւ քոյ (ուղ.) . այս՝ իւր հակաւ տրութիւնք ։ Ունի նա եւ ուրիշ նորութիւններ. « օղորմութիւն զտցեան, իցեան, ապականեան, զայ առ Յովհաննէս մկրտեալ ի նմանեմ » եւ այլն. ահա ճշգրիտ իմաստուն է եղեր այդ ց չորոգը եւ միանգամայն գորդը ։ — Տեսանք վարձեալ Եղ. Խորհրդ. մէջ (176—8), թէ նոյնպիսի հմուտ ոմն է նա

* Յիշեալ տեղագրութեանց մէջ Ներսէհի արձանագիրը նմանահանութեամբ մէջ բերուած է, իսկ միւս երկուքն օրինակութեամբ, որոց հաւատարմութեան մասին տարակուսելու տեղի չեմ գտներ, նկատելով մեծաւոր հեղինակին խղճամբաւ հիշութիւնն ընդհանուր յիշատակարանաց մէջ՝ գրեղու ց ուր կար, եւ չգրեղու ուր չկար. նոյնպէս եւ այլ տառից մասին ։

Էիւ բացառութեամբ ։ որոյ մասին ուրիշ անգամ կը խօսեմ ։

խայիշեալ ճաշոցի պատառին մէջ վարդա-
նանց տօնի վերնագիրը շինողն առանց յ
զրին Եթէ կարգաւ հետադառնալ բոլոր նման
զրչագիրքը եւ արձանագիրքը, պիտի գտնեմք
անցիտաց խումբ մի՝ որ կամ խառն եւ կամ
բնաւ չեն գործածեր յ, եւ որոց սովորու-
թիւնն անշուշտ իրեւ պատգամ չեմք կարող
ընդունել։ Այդոց հիւրութեան կը վկայեն
նայն իսկ Տէրմկրտչեանին ճառընտրաց « շատ
քիչ բացառութիւնները » . մանաւանդ « ւայ »,
որում արուած մեկնութիւնն յարգելի բա-
նասիրէն՝ շատ անշուշտ է . որպէս թէ « ա-
ռանց յ տառին անհնարին կը լինէր պատուա-
գրութիւնը » . մի օտար գիր ի՞նչպէս կրնայ
գրուիլ բառի մի մէջ պատուագրելու համար
զայն . թող ուրեմն նախնիք Յիսուսին այլ պա-
տուագրէին « Եյ » եւ ոչ « Եի » , Գրիստոսին
« Եթ » եւ ոչ « Եի » , եթէ յ պատուի հա-
մար հարկաւոր էր « ւայ » օրինակին մէջ, եւ
ոչ զի մասն էր բառին։ Աւելորդ զոյցք են
այդ . « ւայ » ձեւէն միակ հետեւութիւնը զոր
կարելի է հանել՝ այս է , թէ այն զրչագրաց
մէջ՝ յորոց զաղափարուած են յիշեալ ճառըն-
տիրք, կամ թէ անոնց նախորդաց մէջ՝ ամէն
բառք եւս ունէին յ, զոր զաղափարողք
զուրա թողին՝ բաց ի « ւայ », զոր այդպէս
համառօտ գտնելով, (զի շատ հին է այդ ձեւ
եւ յատուկ մեր վերայիշեալ զրչագրաց եւս),
եւ ուզելով իրենք այլ նշանակէ գրել, ստիպուե-
ցան պահել յ : իսկ միւս « բացառութիւնք »
յանդէստ մնացին։ — Դարձեալ՝ Երեւան մի
բառն « հարց » ի վշմիածնի մի զրչագիրը վրի-
պակաւ կը կարգայ եղեր « հայոց », քան
զոր յառաջ Տէրմկրտչեանը կ'ենթադրէ « հառց »
ձեւը, ծագած շփոթմամբ երկաթագիր Ր առ-
ոին ընդ Ո : Այս մեկնութիւն թէ եւ բա-
ցարձակ չէ, բայց եթէ ընդունիմք եւս՝ Բնչ
կը հետեւի . հարցը իւր կողմանէ՝ եւ ոչ ի
բնագրէն հառց կարգացող եւ զրոյը թող
լինի մին այն տգիտաց, որք սկսած են եր-
կաթագրի գործածութեան շրջանի մէջ (որ
տեսեց ցժԳ զար), ինչպէս տեսանք վերոյի-
շեալ զրչագրերէն . աւելի Բնչ : Նոյնը հաս-
կացիր Մարութայի ճառին « հայոց » կամ
կարծեցեալ նախնական « հառց » ի « հարց »
փոխադրութեան մասին :

Գալով վերջապէս փարպեցոյ օրինակին՝
« կայ մեզ եւ մեզ », զոր Էջմիածնի սկզբնա-
կան օրինակը, կ'ըսէ, կը կարդայ « կա մեզ
եւ մեզ », զոր ինք կ'ուզէ « կամ եղեւ մեզ »,
կը հարցնեմ . այդ զրչագիրն այլ բառից ծայրը
եւս չունի յ, թէ լուի այդ տեղ : Եթէ միայն
այդ տեղ, ուրեմն յիշեալ զրչագիրն իրեն
նպաստաւոր չէ կարող լինել միայն օրինակաւ
մի՝ որ արդէն կը սրբագրուի . իսկ եթէ այլ
բառք եւս չունին յ, եւ կամ խառն ունին,
կրնայ զարձեալ ապահով լինել՝ թէ հոս եւս
նոյն գրի պակասը սխալ է . եւ յայնժամ
« կայ մեզ եւ մեզ » այլ կրնայ ուղիղ լինել
եւ պատմութեամբ մեկնուիլ, (տես ի Խոր-
հորդածոքարանս Եղիշէի, 34) : — Այսպիսի
ինչ առ այժմ :

Հացունի

ՈՒՂՂԱԳՐԱԿԱՆ ԴԻՏՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ՅՈՒԹՅՆ ԵՒ Է ԶԱՐԾՆ ԵՒ ԲԱՅՆԲՈՒՆ

ԻՈՆԱՐԶԵԱՆ ՎՐԵՏ

Ոմանք կը գրեն — Կը ցցնեմ, կը ցցնես .
Այլ կը գրեն — Կը ցոցոցնեմ, կը
ցոցոցնես .

Եւ կէնք ալ կը գրեն — Կը ցցոցնեմ,
կը ցցոցնես :

Կատարեալը՝ Յոցոցի կամ ցցոցի :

Երեք տեսակ ուղղագրութիւն, երեքն ալ
սխալ . սխալը պարզ է, բայց անուշադրու-
թեամբ գործածուած է եւ անմաւորութեամբ
կը թողուի :

Այդ բային արմատն է ցոց, որու յին
շի կը փոխուի, երբ հտեւէն ամանցական
մասնիկ կամ բառ կցուի, ինչպէս ցոցցաւատ,
ցոցիլ, ցոցցանեմ :

Յոց-անեմ-ին ա-ը աշխարհաբարի մէջ,
ըստ սովորականին, զեղչելով կ'ունենանք
ցոցցնեմ : Ուրեմն ուղիղ խոնարհումն է կը